

ВАРШАВА ГО ИСЦРТУВА

СКОПЈЕ

ВАРШАВА ГО ИСЦРТУВА

СКОПЈЕ

КИНГА НЕТМАН-МУЛТАНОВСКА

2023

Наслов на оригиналот: Kinga Nettmann-Multanowska
Warszawa rysuje Skopje

Превод од полски јазик: Филип Димевски
Стручна редакција: Павел Вељаноски
Лектура: Ирена Ралева

Графичка обработка и
подготовка за печат: Петер Личковски и Бегемот
Фотоедиција: Кинга Нетман-Мултановска,
Каролина Анђејевска-Батко

Главен уредник: Филип Димевски
Издавач: Бегемот
www.begemot.mk

I издание, Скопје 2023
Тираж 500

- © Kinga Nettmann-Multanowska, 2022
- © Fundacja Centrum Architektury, 2022
- © for the Macedonian edition: Begemot, 2023

Печат: Графоден, ул. Долно Лисиче бр. 69, Скопје

Изданието е објавено со поддршка од:

Република Северна Македонија
Министерство за култура

Embassy
of the Republic of Poland
in Skopje

BOOK INSTITUTE

© POLAND

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

71/72(438.11):550.34(497.711)"1963"
71/72(438.11):94(100)"1939/1945"
711.4(497.711)

НЕТМАН-Мултановска, Кинга

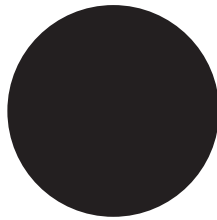
Варшава го исцртува Скопје / Кинга Нетман-Мултановска ; [превод од полски јазик Филип Димевски]. - Скопје : Бегемот, 2023. - 480, [9] стр. : илустр. ; 24 см

Превод на делото: Warszawa rysuje Skopje / Kinga Nettmann-Multanowska. - Фусноти кон текстот

ISBN 978-608-4869-85-6

а) Проект „Скопје 2014“ б) Скопје -- Земјотрес, 1963 -- Обнова и изградба -- Помош од Варшава в) Варшава -- Обнова -- Втора светска војна

COBISS.MK-ID 60600837

**КНИГАВА НАСТАНА ОД ЖЕЛБАТА
ЗА ПОТСЕТУВАЊЕ НА ЗАЕДНИЧКАТА
ИСТОРИЈА НА ВАРШАВА И НА СКОПЈЕ –
ГРАДОВИТЕ ШТО МИ СТАНАА БЛИСКИ.
ИМ ЈА ПОСВЕТУВАМ НА ЛУЃЕТО
ЧИИ СУДБИНИ СЕ ВПЛЕТЕНИ
ВО ОВАА ПРИКАЗНА.**

СОДРЖИНА

ВОВЕД 9

ЗЕМЈОТРЕСОТ. 26 ЈУЛИ 1963 ГОДИНА 10

ИСТОРИЈАТА НА СКОПЈЕ. ОРИЕНТ И ЕВРОПА 30

ПОМОШТА НА ВАРШАВА ЗА РАЗУРНАТИОТ ГРАД 52

СКОПЈЕ ПОВИКУВА СПЕЦИЈАЛИСТИ 59

ЈУГОСЛАВИЈА – ИСТОК ИЛИ ЗАПАД? 65

ПОЛСКА – ЈУГОСЛАВИЈА. ОБНОВА НА ОДНОСИТЕ 71

ВАРШАВСКИТЕ УРБАНИСТИ ОДАТ НА УВИД 76

СКОПЈЕ. STUDY OF MASTER PLAN. ПОЛСКАТА ЗАМИСЛА ЗА МАКЕДОНСКАТА ПРЕСТОЛНИНА 78

ПОДАРОК ОД ВАРШАВА 109

ОБНОВАТА НА ВАРШАВА 124

ГРАДЕЖНИЦИТЕ ОД ПРВИТЕ ГОДИНИ 128

ПЛАНИРАЊЕ МИЛИОНСКИ ГРАД 142

СКОПСКИ ЧЕТИВА ЗА ПОЛСКАТА ПРЕСТОЛНИНА 149

ИЗГРАДБАТА НА СКОПЈЕ 152

ПОЛСКА И ЈУГОСЛАВИЈА – ПРИЈАТЕЛИ ШТО СИ КАЖУВААТ СÈ 153

ТИМОТ СКОПЈЕ РАБОТИ НА ОСНОВНИОТ УРБАНИСТИЧКИ ПЛАН ([СКОПЈЕ] МАСТЕР ПЛАН) 160

ТЕЖОК ПОЧЕТОК 171

ОБИЧЕН РАБОТЕН ДЕН ВО СКОПСКИОТ ЗАВОД ЗА УРБАНИЗАМ И АРХИТЕКТУРА 201

ЈАНУСОВОТО ЛИЦЕ НА ГРАДОТ, ИЛИ СОЦИОЛОЗИТЕ ВО АКЦИЈА 203

СКОПЈЕ ВО ИДНИНА. [СКОПЈЕ] МАСТЕР ПЛАН 227

ЏОНИ ВОКЕР КЛУБ И ДРУГИ АНЕГДОТИ 246

ВОДНО – НАЈДОБРАТА АДРЕСА ВО ГРАДОТ 265

ГРИПОТ НА ТИТО, ИЛИ ВОЗВРАТНАТА ПОСЕТА НА ПОЛСКИТЕ ДРЖАВНИ ВЛАСТИ НА ЈУГОСЛАВИЈА 268

1966 ГОДИНА. ПРОШИРУВАЊЕТО НА ЗАЛОЖБИТЕ НА ОСНОВНИОТ УРБАНИСТИЧКИ ПЛАН 278

ЕПИЛОГ. СКОПЈЕ ГЛЕДАНО ПО ГОДИНИ 291

ПЛАН НА ЦЕНТРАЛНОТО ГРАДСКО ПОДРАЧЈЕ. СКОПСКОТО ЦЕНТРАЛНО ПОДРАЧЈЕ СПОРЕД КЕНЗО ТАНГЕ 293

ВО ПРОЕКТНИОТ ТИМ СО ЈАПОНЦИТЕ 318

УМЕТНИЦИТЕ ИСПРАЌААТ ДЕЛА ВО СКОПЈЕ 324

**ЗАМРСЕНИ ПРОБЛЕМИ И СЕРИОЗНИ ТЕШКОТИИ, ИЛИ ПОЛСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИТЕ ОДНОСИ
КОН КРАЈОТ НА '60-ТЕ ГОДИНИ 325**

СКОПСКИОТ ПРОЕКТ НА ВАРШАВСКИТЕ ТИГРИ 334

МУЗЕЈОТ КАКО ДЕЛО НА СОВРЕМЕНАТА УМЕТНОСТ. ОСКАР ХАНСЕН 348

КАКО ПОЛСКИ СЛИКИ, ГРАФИКИ, СКУЛПТУРИ И МЕДАЛИ СЕ НАШЛЕ ВО СКОПЈЕ 352

ПОЛСКАТА УМЕТНОСТ НА РИДОТ КАЛЕ 363

АНТИЧКАТА ИДНИНА 366

ПРОЕКТОТ *СКОПЈЕ 2014* 370

ТЕАТАР НА ГРАДСКАТА АРХИТЕКТУРА 377

ГРАДСКИОТ ТРГОВСКИ ЦЕНТАР (ГТЦ), ИЛИ „А КОМПЛЕТНО ДА СЕ РЕКОНСТРУИРА?“ 383

ШАРЕНАТА РЕВОЛУЦИЈА 389

КОЛКУ ГО ИМА СКОПЈЕ ВО СКОПЈЕ? 392

ПСЕВДОАНТИКАТА – НЕСАКАНО НАСЛЕДСТВО 398

ПОСТСКРИПТУМ 408

ИНДЕКС НА ЛИЧНОСТИ 410

APPENDIX 1 418

APPENDIX 2 419

APPENDIX 3 420

APPENDIX 4 424

APPENDIX 5 426

APPENDIX 6 428

APPENDIX 7 428

APPENDIX 8 429

APPENDIX 9 431

СПИСОК НА СКРАТЕНИЦИ И СКРАТУВАЊА 433

ИЗБРАНА БИБЛИОГРАФИЈА 437

СКРАТЕНИ ПРОФЕСИОНАЛНИ БИОГРАФИИ НА ЧЛЕНОВИТЕ НА ТИМОТ СКОПЈЕ –

РАЗГОВОРНИЦИТЕ НА АВТОРКАТА 467

СКРАТЕНИ ПРОФЕСИОНАЛНИ БИОГРАФИИ НА АДОЛФ ЦИБОРОВСКИ

И НА СТАНИСЛАВ ЈАНКОВСКИ 471

ПОЛСКАТА ПОМОШ ЗА СКОПЈЕ 1963 – 1970. КАЛЕНДАР НА ПОВАЖНИТЕ СЛУЧУВАЊА 473

БЛАГОДАРНОСТ 478

ДОПОЛНИТЕЛНИ ИЛУСТРАЦИИ 482

ИЗБРАНИ УРБАНИСТИЧКИ ПЛАНОВИ НА СКОПЈЕ 485

СКОПСКА ЦРНА ГОРА

СКОПЈЕ

ВОВЕД

⋮ (...) Сепак, пишувајте ми на адреса: Скопје,
⋮ град во кој Месечината
⋮ смета за своја должност
⋮ да ги измеша картите
⋮ на можното и на невозможното.

⋮ **Влада Урошевиќ**, *Ноќ на полна месечина над Скопје*¹

Приказнава започна на 26 јули 1963 година. Сепак, не ѝ го знам крајот. Можеби уште трае.

Приказните што се раскажуваат во Скопје² се кругови – во преданијата зборот отскокнува како камен фрлен рамно врз водена површина, создавајќи прстени што во нарацијата ги воведуваат нејзините следни елементи, врски и личности. Пошироко, пошироко и пошироко, и потоа, некаде при крајот, прстените исчезнуваат, а заматената водена површина одново станува мазна.

На овие наративни стремежи им годи македонскиот јазик. Во неговата структура, имено, имаме два начина на раскажување за минати случки: начинот на сведокот на случката и начинот на личноста што ја знае случката само од туѓи кажувања – сето тоа изразено во граматички форми. За мене тоа секогаш беше стапица. Што ќе се случи ако згрешиме? Тогаш се преместуваме за денови, месеци, години, децении. Непланирано и неочекувано патуваме низ времето.

Во случајот на приказната што сакам да ја опишам, круговите досегаат стотици километри – од Скопје до Варшава. А метафоричната вода, се чини, и натаму трепери и се бранува. Дополнително, чувствувам дека толку длабоко проникнав во приказнава, што за сè раскажувам како сведок, речиси како учесник.

1 Влада Урошевиќ, *Непредвидени прошетки*, избор и вовед Л. Капушевска-Дракулевска, Микена, Битола 2008, стр. 148.

2 Кога пишувам за Република Северна Македонија, за нејзината историја и сегашност, го користам скратениот назив „Македонија“, кој е во општа употреба; кога пишувам за географската територија – го истакнувам тој факт.

ЗЕМЈОТРЕСОТ.

26 ЈУЛИ

1963 ГОДИНА

Зборува Радио Скопје. Ви се јавуваме од импровизираното студио со својата прва емисија по катастрофалниот земјотрес што утринава, на 26 јули, во 5 часот и 17 минути го снајде нашиот град“².

Овие поздравни зборови, наместо традиционалното „Добро утро, Скопје!“, протекоа во етерот од студиото аранжирано во мал шатор.

Претходниот ден, 25 јули 1963 година, како и обично во овој период на годината, во Скопје беше жежок и спарен ден. Најтоплиот ден во годината. Вжештениот воздух не даваше здив дури ни во сенка. Плажите покрај Вардар беа полни со капачи. Дури квечерината донесе лесна оддишка. Сонцето се скри и температурата се спушти за неколку степени, сепак не до толку за да го донесе очекуваното олеснување. Ноќта термометарот непопустливо покажуваше 34°. Жителите на Скопје што не отпатувале во родните планински селца или на плажите на Далмација, се снаоѓаа како што можеа. До доцна шетаа по брегот на реката, седеа во кафеаните, градините или на скверовите. А потоа се враќаа во куќите и во становите, ширум ги отвораа прозорците и вратите, и се обидуваа да заспијат. Ама ноќта беше премногу спарна.

Претходната година, 1962, беше нетипична. Невидени порои го погодија градот. Најлошо беше есента. Големата вода надојде на 16 ноември. Реката се излеа и буквално го потопи центарот³. Тоа беше предупредување што Скопје го занемари. Никој не ги поврза фактите. Никој не ја забележа злокобната аналогичност. На претходните два силни земјотреси, исто така им претходеше поплава. Водата опадна, а градските дневни весници веќе почнаа да пишуваат за други нешта. Било – поминало.

Во 1963 година земјата неколкупати се стресе. Најсилно на 15 април⁴. Но се тресеше и во Љубљана и покрај Јадранот. Што има човек да се грижи. Уште повеќе што сè наоколу се разубавуваше.

Само напред! Напред, по модерност! Тоа беа времиња кога брзо, од ден во ден, се менуваше изгледот на градот. Нови населби, нови продавници, нови деловни згради, нови хотели, првите висококатници – како трите четири-

2 Скопје сонува [документарен филмски колаж по повод 55-годишнината од земјотресот во Скопје], реж. Дина Дума, 2018, на: официјалната страна на Град Скопје на порталот Фејсбук, пост од 28 јули 2018, <https://b-m.facebook.com/CityofSkopje/videos>.

3 Вардар, засилен од притисокот на водата од реката Треска, почна да се излеа во градот околу 15:00 ч., но највисокото ниво го достигна во 21:00 ч. Тогаш центарот на Скопје беше поплавен. Следна голема поплава му се закануваше на 13 јануари 1963 г., сепак, за среќа, водата не се излеа во градот. Сепак, нивото на подземните води се крена толку, што беа поплавени подрумите и градската канализација. Види: UNESCO. Technical Assistance Mission, *The Skopje Earthquake of 26 July 1963. Report of the UNESCO Technical Assistance Mission*, UNESCO, [Paris 1968], стр. 74.

4 Во 12:46 (локално време), скала: III MMC (според Меркалиевата скала од 12 степени), епицентарот беше лоциран на југозападните падини на Скопска Црна Гора, на растојание од околу 8 км од градот. Види: UNESCO. Technical Assistance Mission, *The Skopje Earthquake of 26 July 1963...*, стр. 95.

Камениот мост. Поглед кон плоштадот Маршал Тито (сега плоштад Македонија), крајот на '50-те години. Десно, Домот на ЈНА (Домот на Армијата, порано Офицерски дом, проект на Василиј (Вилхелм) Баумгартен, лево Народна банка (проект на Богдан Несторовиќ) – градби што ќе се урнат во земјотресот на 26 јули 1963 година. Зад зградата на Народна банка, се гледаат скелињата на стоковната куќа Скопје во изградба, попозната како На-Ма (моментално City Gallery, арх. Славко Брезоски, 1956-58), со првите подвижни скали во градот. Поштенска разгледница (датум на поштенскиот печат 20.08.1961), фот. „Студио Самбор“, архива на авторката

наесеткатници во населбата Карпош. Подвижни скали во стоковната куќа. Ниските, трошни градби на центарот исчезнуваа без трага. До пред неколку децении Скопје – провинциски и заостанат град во една од османлиските провинции на Балканот – сега стануваше вистинска престолнина – престолнина на Социјалистичка Република Македонија. Тогаш имаше малку повеќе од сто и седумдесет илјади жители и стануваше важен економски центар со над дваесет и шест нови индустриски претпријатија во градот и неговата најблиска околина, со хемиски фабрики и хемиски комбинат во изградба, стакларница, цементарница, пазарски павилјони, транспортен јазол на трасата Белград – Атина. Исто така, се вбројуваше и на мапата на Југославија како културен (шест музеи и две галерии, три театри, петнаесет кина, опера, балет) и научен центар со дванаесет илјади студенти на седум факултети на универзитетот⁵.

Градот стекнуваше самодоверба и се ослободуваше од старите комплекси. Во подготовка беше фотографска монографија *Скопје 1963*, која ја документира таа необична преобразба: „На местото на старата турска касаба, крај Вардар никнува нов модерен град. Оваа монографија е само обид да се забележи раѓањето на новото, слободно Скопје (...) – читаме во воведот. – Старото Скопје денеска исчезнува. Овде минарињата дури не се највисоки градби. (...) Минарињата се чини дека контрастираат со новоградените станбени блокови со шест ката. За неколку години Скопје ќе се збогува дури и со оваа послед-

5 Во Варшава, горе-долу во истиот период, работат 22 музеи, 18 театри, 50 кина на 1 189 600 жители. Види: *Rocznik Statystyczny 1963*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1963.

на, сè уште видлива оставина од своето тешко минато. Туристите ќе може да видат само малку траги од Ориентот (...)“⁶.

Благодарејќи на прокламацијата на НРМ во рамките на југословенската федеративна држава, Македонците добија супститут за своја држава, чија историја започнува на 2 август 1944 година, по сила на одлуката на Антифашистичкото собрание за народно ослободување на Македонија, АСНОМ. Помагајќи во создавањето на Македонија – во замена за учеството на Македонците во војната против фашизмот и во славните „партизански одреди на Тито“ – Јосип Броз имаше свои поводи. Сакаше да го ослаби регионалниот хегемон – Србија, а исто така и од рацете на соседите – Бугарија и Грција – да им ги одземе аргументите за припадноста кон овие држави на пределот Вардарска Македонија, дел од географскиот регион Македонија⁷. Бидејќи со векови наназад соседите се обидуваа да си ја потчинат.

: Патот наш никога да не се распати!
 : Го избравме сами.
 : И под подмразница – кремен,
 : и под полежег – пламен
 : ќе го врвине сами,
 : без да се двоумиме на распаќа,
 : без да сопираме на беспак.
 : (...)
 :
 : **Лазо Каровски, Ние**

Скопје иташе напред и само часовникот на Железничката станица не постигнуваше. Постојано доцнеше три минути и во брзаницата никој немаше време да го намести. Па така, задоцнет цели три минути, во Скопје започнуваше петокот, 26 јули 1963 година.

Ацо Алексиев, раководителот на литературната секција на Радио Скопје⁸, вечерта ја мина кај пријателите од Полска, во новата градска населба Кар-

6 Скопје 1963, ред. Ј. Поповски, фот. К. Георгиевски и др., второ изд., поправено и дополнето, Agencija za fotodokumentaciju, Zagreb, Нова Македонија, Скопје 1964, стр. 1, 21. Во монографијата црна страница со натпис „26. јули 1963.“ го одделува Скопје „пред“ и „по“ земјотресот. Монографијата била дополнета со фотографии што ја документираат трагедијата на градот и за првпат е издадена кон крајот на 1963 година. Во следното издание, поправено и дополнето, од почетокот на 1964 година, горе-долу шест месеци по трагедијата, се поместени новогодишни желби за граѓаните од претседателот на Собранието на Град Скопје, Благој Попов.

7 Irena Stawowy-Kawka, *Republika Macedonii na drodze do Unii Europejskiej – rys historyczny*, во: *Żeglarze pamięci. Antologia współczesnej literatury macedońskiej*, ред. Vesna Mojsova-Čepiševska, Lech Miodyński, Bogusław Zieliński, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2009 („Miscellanea Slavica et Balcanica”), стр. 44.

8 Ацо (Александар) Алексиев (род. 1929, поч. 2006) подоцна стана главен уредник на скопскиот радиопредавател. Од полските дипломати бил нарекуван „полски амбасадор“ и застапник на полската култура. Види: AMSZ, Europa (1961–1974), Z 4, W 4, T 27/74, k. 2, *Notatka ze spotkania z kierownictwem RTV Skopje* [б.д., од мај 1969; бр. DIJ 24-9-69].